

Marjai
Éva

Hermész magyar barátja

Németh László és a görög hagyomány

Egy szenvedély kezdetei

Kereken nyolcvan évvel ezelőtt, a *Tanu* 1934. évi 7. számában jelent meg Németh László *Görögök, vagy a halott hagyomány* című tanulmánya. Nyolcvan esztendő nagy idő. Folyóiratok szülehetnek és tűnhetnek el, esszék és eszmék válhatnak idejétmúlttá, de mindig akadnak írók, akiknek gondolatai ennyi év után sem veszítenek frissességükből, és képesek megőrizni valamit aktualitásukból is.

A fent említett írás látszólag vitába száll egy meg nem nevezett francia katolikus író könyvével (NÉMETH 1934a, 1. o.), ám hamarosan kiderül, csupán egyetlen lépést tesz a kortárs felé. Az igazi mondanivaló valójában több holmi irodalmi vagy történettudományi zsörtölődésnél. Az európai kultúra gyökereit immár élettelennek tekintő külföldi szerző ellenében oly szenvedéllyel sorakoztatja érveit, hogy olvasója érezheti, nem csupán ízlésbeli különbségek állnak szemben egymással. Kultúraszemlélete nem távoli eszményt s esztétikai leckét lát a több ezer éves alkotásokban, hanem a közvetlen közelből megszólaló „pajtáshagyományt”,¹ az értelmezések sokfélesége alól előbukkanó zsenialitást, amely egyedülálló módon egy egész nép életéből „csinált remekművet”. Elfogultságról azonban szó sincs. A szerző rajongása ellenére megmarad értő kritikusként, s nem is kívánja leplezni a nyilvánvaló hiányosságokat. Meglátja és szóvá is teszi a kezdetlegességet, az eltúlzott okoskodást s az ellentmondások sokaságát. Mindezek ellenére a tanulmány végén ott a minden kifogást elsöprő szentencia, mely az ókori Hellász iránti vonzalom okát s a saját életprogram kulcsszavát is kimondja: „A görögök: a minőség születése...” A korszakok közötti távolság pedig éppen e fogalom által – mely eszköz és cél egyszerre – áthidalható, sőt áthidalandó.² Elvégre két-három ezer év nem nagy idő.

Németh László klasszika-filológia iránti érdeklődése már írói munkásságának kezdetén is sokkal erőteljesebbnek bizonyult pályatársai többségénél. Az antikvitásnak kijáró köteles tiszteleten túli „megragadottságról” 1926 januárjában írott *Télemakhosz* című novellája is árulkodik. A kezdő író érzékelhetően küszködött anyagával, kiforratlanságból fakadó hiányosságai azonban nem szegték kedvét. Évtizedekkel később az *Irgalom* című regényben jelenítette meg ismét a fogságból visszatérő apa s az őt hazaváró gyermek alakját, a felhalmozódó élettapasztalat s a megközelítés keresztény elemekkel való gazdagodása nyomán azonban Odüsszeusz harcias fia szelíd,

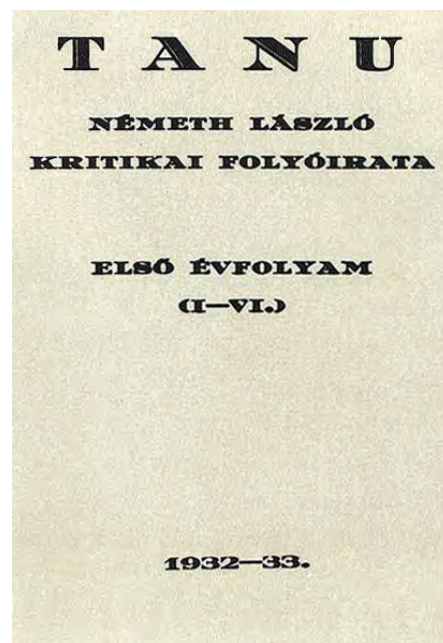
¹ „Vallás, érzékiség és alakítóerő a görögökben volt együtt utoljára; – azóta talán a középkori, dómépítő franciákban s az újkor folyamán egyszer-egyszer az angolokban.” (NÉMETH 1992a, 698. o.)

² „Mit értettem én Minőségen, amikor forradalmát meghirdettem s egy életre szolgálatába állottam? Úgy gondolom, azt a fényt, a megértés mélységével párosult könnyúséget és ruganyosságot, mely a görögöket a régi keleti civilizációk népei fölé emelte, s amely a nyugati civilizáció ormain is ott ragyog, akár a Roland-ének az, akár Galilei Párbeszédei, akár a Stendhal regényei...” (NÉMETH 1975, 588. o.)

dajkatermészetű medikává alakult (SZITÁR 2010, 129. o.). Műveinek elemzőit maga ajándékozta meg a szükséges terminus technicusszal, regényhősei mögött felbukkanó mitológiai alakok sokasága jelzi, hogy – írói szándékkal vagy ösztönösen – az eposzt követő műfajok még magukban hordozzák a nagy előd sajátosságait. A hagyomány tehát nemcsak élő, életre kelteni is képes. „A modern regényben, drámában nincsenek istenek, sem istenfélék, de az »alak« itt is kaphat ilyen *mitoszi csóvát*³ s a zárt személyen mindig áttetszhet: a kozmosz egy embernél általánosabb törekvése vagy hangulata.” (NÉMETH 2000a, 197. o.) Ennek a „mitoszi csóvának” köszönhetően váltak elbeszéléseinek és regényeinek szereplői egyszerre ismerős, szinte családtagnak is tekinthető alakokká s az emberiséggel egyidős harcok hőseivé. „A némethi ábrázolásban egységbe olvad össze lélekrajz, társadalomkép és mítoszi sík, nyelvi szemléletesség és lélektani érzékletesség.” (Cs. VARGA 1987, 72. o.) Ennek magyarázatát annak felismerésében találjuk, hogy míg a görög kultúra szerves egységbe foghatta a természeti és társadalmi síkokat, addig ez a 20. századra felbomlott kötés – legalábbis Németh László ezt látta az antikvitás reánk maradt értékeiben – ismét organikus eggyé fonódhat (SÁNDOR 1979, 57. o.). Művészet, tudás és a hétköznapiok realista ábrázolása nem mondanak egymásnak ellent szükségszerűen: tanulmányainak szépírói színezete, regényeinek esszébetétei az irodalmi alkotásokban is megbúvó komplementaritásról árulkodnak.

A tanulás iránti vágy 1931 őszén újra a bölcsészkar felé sodorta, hogy 1920-ban elkezdett és abba is hagyott francia–magyar szakos stúdiumaihoz hasonlóan itt se találja meg, amit keresett. A felvételi érdekében szerzett nyelvtudás azonban nem veszett kárba.⁴ Iskolaorvos Magyarországon még soha ily értőn s ekkora szeretettel nem fordult az ókori irodalom felé. 1932 júliusában kelt naplójegyzetében ezt olvashatjuk: „Tanu, jeleztem barátomnak új folyóiratom címét, s ő kifejezőnek találta. Ha nem lenne nevetséges; egy nyolcsoros versben, az örök törvények mellett bizonyosságot tevő, élve eltemetett Nőnek, Antigónának ajánlanám.” (NÉMETH 1992, 2: 688–689. o.)

A terv 1932. szeptember 26-án valóra vált, s a három számon is átívelő Proust-tanulmányosorozat első szakaszai után valóban ott találjuk Arisztophanészról írott gondolatait (NÉMETH 1932a, 16–24. o.) A hangnem továbbra is változatlan: lelkes csapongás a komédiák között, az alcímhez hűen valóban egy esztéta szemével futja át a fennmaradt művek sorát, mellőzve a filológiai adatok sokaságát. Mondandója középpontjában most is a görög géniusz áll, mely nem egyenletes fejlődés során jutott el magaslataira, hanem a zsenik szeszélyes, közönségestől magasztosig szókelő ugrásaival. A legjobb példa erre valóban a klasszikus vígjátékírás atyja, akinek merészen irreális történeteszövésehez a legvaskosabb humor társul. Drámáiban „vaskosság és valószínűtlenség házasságából a komikumnak egész különös, magas rangú válfaja születik.” (18. o.) Időkezelése, könnyed verselésbe öltöztetett, gyakorta trágár szófacsarásai tagadhatatlanul megbabonázták magyar méltatóját, aki a kortárs világirodalomban

³ Kiemelés tőlem. – M. É.

⁴ „Nekem a görög nyelv nagy szolgálatot tett. Életem legválságosabb hónapjaiban, amikor barátaimat végtelen távol éreztem magamtól, kétezer éves alakok, akiket ez a nyelv állított körém, mintha szívem mélyéről szóltak volna. [...] Antigóné-szerű nők tekintete süt át a fátyolon, lelketek nemesebb felének néznek nővérei. Görögül tanulni mi mást jelent, mint ezt a fátylat rétegenként leszedni, s egy egész életre fogó és emelő tekintetbe belemerülni.” (NÉMETH 1934b, 308. o.)

felbukkanó, kései hajrást is felismerni vélte James Joyce *Ulysses*ében. A párhuzam nem véletlen, s nem csak a stílusjegyek okán. Németh szinte minden olvasmányában példákat és fogódzókat keresett a magyar szellemi élet megreformálásához, s ezzel a küldetéstudattal tanult nyelveket, szervezett folyóiratot, és írt szinte mindenről, ami a legcsekélyebb reménnyel is kecsegtette. Így kerülhetett egy tanulmányban egymás mellé Arisztophanész színpada és a Folies Bergère, a hagyományteremtő Dionüszosz-ünnepek s Hollywood épp akkoriban divatozó burleszkjei.

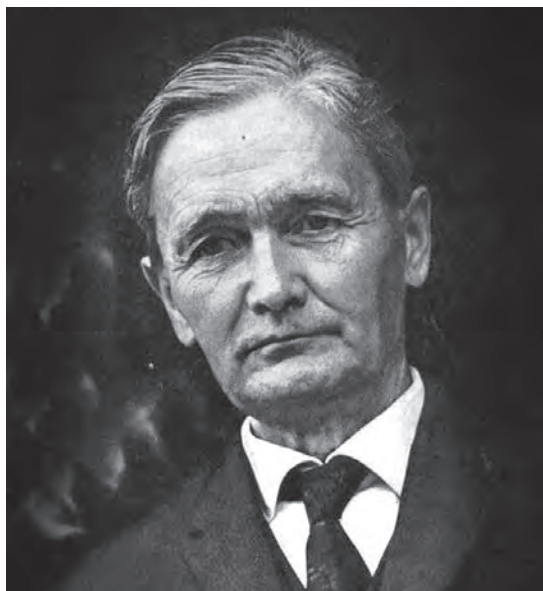
Az egyre fokozódó elégedetlenség íratta meg vele ismét Arisztophanész ürügyén a hazai irodalompolitika elleni csípős kritikáját a *Tanu* következő számában (NÉMETH 1932b, 133–138. o.). Felhőkakukkvar madaraihoz hasonlóan tehetségtelen, ám annál élelmesebb írók hada áll a valódi irodalom és az olvasóközönség közé – miként az égben emelt vár az istenek és az emberek közé –, hogy megszerezze az áhított hírnevet, sikert s nem utolsósorban a bevételt. Németh László allegóriájában már-már arisztophanészi szójátékokra ragadtatja magát, miközben a ’30-

as évek írogató celebjein veri el a port, s nem áttal a gyöngülő hatalmú istenek – a lassanként közönség nélkül maradó valódi alkotók – felé is tenni egy finom vágást. A megalkuvásnál, a minőségromlást kifogásokkal igazoló magatartásnál még a képmutató visszavonulás is jobb stratégia. Lám, a halottnak hitt hagyomány mégis eleven, olyannyira, hogy az antik dráma képtelenségnek ható eseményei a 20. század magyar viszonyaival párhuzamba állíthatók. Az erkölcsbíró szerepét visszautasító Németh László pályafutását áttekintve – gondoljunk az 1929-ben kapott Baumgarten-segély visszaküldésére, az 1957-ben neki ítélt Kossuth-díj összegének elajándékozására s a későbbi sajkódi évekre – bátran állíthatjuk, nem bor mellől vizet hirdető magatartás volt ez.

Noha ő maga nem vállalkozott Arisztophanész korának alaposabb vizsgálatára egyik írásában sem, ráérzései nyomán alkotott észrevételei a szaktudomány szerint is helytállóak.⁵ A görög szerző politikai irányultságáról, az annak háttérben az attikai parasztság érdekeit feltételező alapállásról kialakult vélemény ma már egyöntetűnek mondható (RITOÓK 2009, 241. o.). Ugyanez az ösztönös, Berzsenyi verselésén pallérozott megfigyelőképesség vezette el egy másik felismeréshez. 1931 telének utoljában írott irodalmi naplójában Homérosz eposzának egyik sajátosságáról elmélkedett a nyomdai gépi szedéshez hasonlatosan összeöntött szavakról,

ismétlődő elemekről, „kollektív verstagokról” (NÉMETH 1933b, 207. o.). Erről a „tömbökből építkező költészetről” jelent meg három évvel előbb M. Parry esszéje, s noha tanulmányának jelentőségét később elismerték, kiadása idején nem sok figyelemre méltatták, Németh László valószínűleg nem is ismerhette (RITOÓK 2001, 86. o.).

A 21. századi drámatörténeti és irodalomelméleti megközelítés egyik jellegzetes példája az antropológia fogalmait is felhasználó vizsgálódás, amely a műveket az identitásképződés és identitásváltás folyamatait jelző és befolyásoló kulturális performansz részének tekinti (FISCHER-LICHTE 2001, 12–13. o.). Németh László

Németh László

⁵ „Ha pedig válságban van a társadalom, akkor azért a kultúra és különösen a nevelés a felelős. Ez volt az egyik általánosan elfogadott alapvető gondolati irányzat, melynek talaján kialakult az az orphikus-pythagoreus tan, miszerint a költő és a dalnok teremti a kultúrát, és ő az emberiség nevelője. Így gondolta ezt Aristophanész is.” (RITOÓK 2009, 243. o.)

valószínűleg örömmel üdvözölte volna az ókori és modern színjátszás iránti érdeklődés ilyen irányú alakulását. Saját drámaírói pályafutásának építménye saját bevallása szerint a Szophoklész, Ibsen, Csehov és Pirandello által felállított oszlopokon nyugszik, de a lelki történések hú ábrázolása mögött ott húzódik a „prófétai-nevelő cél” (KOC SIS 1982, 242. o.). Az egyértelmű tanító szándék a moralitások és az iskoladramák korának lejártával s a naturalista dráma térnyerésével háttérbe szorult a színpadokon, ezen kívánt – kivált a *Tanu* megszűnte után – Németh László a maga eszközeivel változtatni.⁶ Az antik görög művészetnek többek közt az egykori pedagógosz szerepét szánta, akinek tiszte lett volna a magyar szellem még kialakulatlan örököseit a fenyegető világháborún átsegíteni. Noha maga is tudta, hogy „kísérletei irreálisak”, mégsem a tehetetlenségi erő, hanem az Adytól tanult „mégis-morál” konoksága lendítette tovább minden újabb feladatában. Nem csupán a saját folyóirat alapításának mikéntje, de egész pályafutása összegezhető e velős, mégis vitatható megállapításban: „*A lehetetlenség tudata és a lehetőség reménye* feszült egymásnak feloldhatatlan ambivalenciában.” (SÁNDOR 1979, 62. o. Kiemelés az eredetiben.) E látszólagos ellentét valójában sajátja minden teremtett létezőnek, s ma már nemcsak a fénytán és a teológia, de az ismeretelmélet, az etika és a lélektan is beszél tárgyának kettős természetéről (KULIN 2008, 119. o.).

A minőség lovagjai

A *Tanu* harmadik száma ugyan nem tartalmazott görög tárgyú írást, de a bevezetésben olvasható *A minőség forradalma* című kiáltványtervezet (NÉMETH 1933a, 141–143. o.) visszautal az előző kiadvány előszavára, s megelégsz a negyedik szám mítoszi témájú tanulmányát. Németh a szenvedélyes alkotói vágytól megfosztott, szellemtelen munka és a kárpótlást kereső egyéniség feszültségeinek feloldását várta attól a földindulásszerű változástól, amely anyagi javak, tudományos és művészi újdonságok új elosztásához vezet. A mozgalom, amelynek szószólójává kellett válnia, az emberi képességeket legjobban kiaknázó, folyamatos ismeretszerzést igénylő és a kiválóságnak elkötelezett „új nemesség” közössége (NÉMETH 1932c, 65. o.). A „világban képességeivel gyökerező” ember szabadsága önmagával és a társadalommal szembeni igényességéből fakad. „Akinek nem érdeke, hogy remeket csináljon, rabszolga, akár a magányosok, akár az állam piramisát építi.” (NÉMETH 1933a, 143. o.) Ehhez a születésétől ezermesteri indíttatású személyiséghez kapcsolódóan jelenik meg az egyik legfontosabb Németh-metafora: a sziget.⁷ A pontosan körülhatárolhatóság, elzárttság, s éppen ezért védettség képviselője, amely Németh László írásainak tucatjaiban bukkan fel újra és újra, hol mint hely, hol mint élő személy. Az idea, mely egy új és a *Tanuhoz* hasonlóan rövid életű folyóirat alakjában is megtestesült.

Az ezt követő lapszám első tizenhárom oldalán több év olvasónaplóinak kivonatát találjuk, egy megíratlan irodalomtörténet „rendőri nyilvántartójának” kartotékjai közül a Szophoklészről összegyűjtött gondolatokat (NÉMETH 1933b, 205. o.). A tanulmány és vallomás fokozatosan építkezik, hogy a többihez képest átlagosnak tekinthető

⁶ „A magyar irodalom – mint története során mindig – most sem lehetett önmagáért való, hanem csak a nemzeti lét ügyét szolgálva tölthette be művészi hivatását. [...] Németh a *Tanú*-korszak végén úgy érezte, hogy az új Magyarország teremtésére szolgáló erőfeszítése hiábavaló volt. Ezméivel és programjaival semmit sem sikerült elérnie. Mivel a *Tanú* megszűntével »szószéke« sem volt többé, az induló magyar dráma »forrongásába« dobta bele igéit: a »magyarság, kelet népe, szocializmus, minőség, nép« gondolatát.” (KOC SIS 1982, 242. o.)

⁷ „Minden élet egy sziget, mely cserekereskedelmet folytat más szigetekkel. A csere egy darabig hasznos, a sziget ad és kap, segítik és segít. A baj ott kezdődik, amikor a csere öncélúvá lesz, több a hajós, mint a szigetlakó, s a gazdaság szétdőlj a szigetek belső idilljét.” (NÉMETH 1933a, 143. o.)

Ajas – s a Babits-féle *Oedipus*-fordítás irányába tett kitérők – után eljusson a „kötelesség hősnőjéhez”: *Antigoné*hoz és *Elektrá*hoz (210. o.). A rövid, 1931 júniusából származó összehasonlítás Oidipusz és Elektra között nem is annyira

Hermész-relief a Sörház u. 3. alatti bérház előcsarnokában. Bloch Alfréd és Homonnay Jenő alkotása, 1910

vele a fiatalon átélt gyász különös törvényszerűségeit. A gyötrelmem senkinek meg nem vallott múlásának titkát, mely dacossá, máskor képmutatóvá teszi az érzelmi elvárásoknak megfelelni akarókat. E tapasztalatok segítettek 20. századi alakká tenni a meggyilkolt Agamemnón leányát, összeszőni a '30-as évek magyar paraszti világát s a trójai háború utáni Mükénéét. A Szophoklész-tanulmány folytatásában Antigoné, „az igazság tiszta hangja” következik, akinek belső ellenállásán egy uralkodóház utolsó sarjának, a meggyilkolt testvérnek túlvilági sorsa múlik. A Kreón tilalmával szembeforduló nővér eltemeti Polüneikészt, hitet téve arról a meggyőződéséről, hogy egyedül az istenek törvényei abszolútak, míg az emberek változók, ellentmondásosak (RITOÓK 2009, 169. o.). Az életről és a szerelemről is lemondani kész „hősi frigiditás” keltette ámulat is hozzájárulhatott, hogy Németh László 1942 januárjában a szűz istennő, Artemisz személyiségjegyeit vegyítette az *Iszony* hősnője, Kárász Nelli alakjába.

A minőség forradalmának kérdése is e számban kapta meg a mítoszi párhuzamot Keats, az egykor „a vers Senkiszigeten” élő romantikus költő eposztöredéke révén (NÉMETH 1933c, 218. o.). A *Hyperion* két istengeneráció harcát dolgozza fel, Saturnus nemzedékének bukását s a Jupiter vezette utódok diadalát. A két és fél ének csupán néhány alakot és történetet vonultat föl a gigászi hatalomváltás eseményei közül, de arra épp elég, hogy az okot megnevezze. A költő először a bölcs Oceanus szájába adja a Németh által a maga eszményei melletti bizonyágtételnek tekintett gondolatokat: „Amint az ég és föld szebbek voltak, mint a káosz s ők tömörebbek, szebbek, szabadabbak, mint szüleik, sarkukba új tökéletesség hág, nemesebb nemzetség. [...] Aki előljár szépségben, azé a hatalom is – igazolja Oceanus a minőség forradalmát.” (221. o.) A szót Clymene veszi át, aki ugyan csak hallotta Apollo hírért, de már ez a szél hozta név is szégyenkezést ébresztett benne: „A tompább és alsóbb rendű isten naiv megütődésében minden leírásnál élesebben metsz belénk az új minőség, amely győz, mert kiválóbb s hatalmasabb, mert szebb.” (221–222. o.)

Az ifjú istenek közül egyedül Apollo jelenik meg, aki Mnemosyne, az emlékezés istennője segítségével szerzi meg az uralmához szükséges mindentudást. Az elbeszélő költemény ugyan valóban tekinthető a haladásba vetett hit allegorikus ábrázolásának, de sokkal inkább Keats „szépségvallását”, hősei megformálásában a miltoni hagyománytól való távolodás vágyát tükrözi (SHERWIN 1978, 394. o.).

irodalmi, mint inkább lélektani szempontokat emel ki: „Oedipus a drámából s a drámában van; Elektra a dráma előtt is volt s utána is lesz. [...] Elektrát azonban nem a dráma csinálja; ő készen lép belé; mintha a költő szívének poklából lépne.” A még ugyanazon év novemberében írott folytatás a saját írói műhelybe, a *Gyász* című regény születésének és mitológiai párhuzamának alakulásába nyújt bepillantást. Egy büszke és álszemérmes szilasi rokonnal, a megkeseredett ifjú özvegyasszonnyal való találkozás, majd a saját gyermek, a négyéves Pocó halála ismertette meg

Az angol romantikus eposzról írott sorok sokat elárulnak Németh László mindenütt igazolást kereső alapállásáról, arról a jó értelemben vett „egy-ügyűségéről”, amellyel olvasmányélményei felé fordult: „A görög irodalomban magamat fedeztem fel. Soha egy irodalomban, még a magyarban sem éreztem ennyi múnél, s egy-egy művön át ilyen hevesen, hogy egy bennem lévő lelki helyzet talált bennük pontos és mégis örökérvényű fogalmazásra. Élektra, Antigóné, Philoktetész nem hősök voltak, akiket szerettem, hanem egymást követő állapotaim: lelkem tartalmát csodálatosan fedő szimbólumok.” (NÉMETH 1935, 13. o.) A magyar léleknek rokont, irodalomnak példát kereső író lényegében Jung archetípusaival találta magát szemközt a világirodalom nagyjai közt kalandoztában. Kerényi Károly barátságának köszönhetően ez az érdeklődés vallástörténeti és pszichológiai ismereteinek gyarapodásával csak mélyült. Amiként a személyek iránti rokon- és ellenszenv alakulása sem véletlenszerű, szellemi „barátságaink” oka és kimenetele is ott búvik meg pszichénk feltáratlan rétegeiben. Németh László intellektuális „étvágyára” jellemzően a középszerűtől való viszolygás jegyében válogatta tanulmányai témáját, s kereste az értő kevesekkel való közösséget. Egymaga írt és szerkesztett folyóiratában egymás mellett találjuk a patinás és a legmodernebb művészeti újdonságokról szóló kritikákat, Korányi Sándor belgyógyászati felismeréseit Proust írói módszerével magyarázó sorokat, s mindezek felül ott dereng egy, a szellemi magány ritkuló levegőjű terében is egyre feljebb kapaszkodó ember képe.

Szomszédos szigetek

Kerényi Károly *Sziget* néven indította útjára ókortudományi és művelődéstörténeti időszaki kiadványát 1935 júliusában. Szerzői közt többek között ott találjuk Szerb Antalt, Hamvas Bélát és Gulyás Pált is, nem csoda hát, hogy Németh László is szerepet vállalt a mindössze három számot megért lap munkálataiban. A görög hagyományt elevennek s hatni képesnek tekintő társakra talált az újhellenista körben. A klasszika-filológia akadémiai beállítottságától idegen megközelítés nem hozott egyértelmű elismerést. A „filozófiai és esztétikai, valamint kultúrpolitikai dilettantizmus” vádjá a *Nyugat* részéről meglehetősen durvának tűnik, kivált az egy évvel korábban indult, Gál István által szerkesztett *Apolló*val való összehasonlításban (FEJTŐ 1988, 180. o.). Maga Németh is tisztában volt a barátja „lírikus” alkatában rejlő veszélyekkel, az első számban megjelenő esszéje mégis bizakodó hangvételű. Az újonnan alapított lapot barátságos vitatérnek, a „nemes társasélet” és alkotói lét helyének tekintette, ahol a közös munka nyomán az általa felsőfoknak tekintett „görög állapot” hívása válik hallhatóvá és követhetővé „A Szigetnek épp ez a rendeltetése, hogy legyen egy hely, ahol minden jó hívást követni kell és lehet.” (NÉMETH 2000b, 26. o.)

Kerényi beköszöntő írása jóval provokatívabb, a *Sziget* létrehozásának célján túl tudományfelfogásának rövid összegzését találjuk benne. Véleménye szerint a magas színvonalú tudományt a visszaesés vagy felfelé haladtában a semmibe való kilépés, a valódi cél nélküliség fenyegeti (KERÉNYI 1984, 243. o.). Törekvéseinek középpontjában a művészi szellemiségű tudomány szigorú követelményeket állító műhelyének megteremtése áll, ahol szakterülete megkülönböztetett helyet kap: „Ha ókortudományunk valóban elért oda, hogy a görög lényegét megragadja és a magyar lényegét felidézze, akkor közelében van a legnagyobb cél szerint való beteljesülésnek. Ezért van első helye a szigeti, vagyis: a legmagasabb követelmény szerint művelt tudományok között.” (243. o.)

A folyóirat nem egy szerzőjének tudományról alkotott felfogását befolyásolta a német etnológus és Afrika-kutató,

A görög irodalomban magamat fedeztem fel. Soha egy irodalomban, még a magyarban sem éreztem ennyi múnél, s egy-egy művön át ilyen hevesen, hogy egy bennem lévő lelki helyzet talált bennük pontos és mégis örökérvényű fogalmazásra. Élektra, Antigóné, Philoktetész nem hősök voltak, akiket szerettem, hanem egymást követő állapotaim: lelkem tartalmát csodálatosan fedő szimbólumok.

Leo Frobenius (1873–1938) munkássága. Az általa is kulcsfogalomként használt „megragadottságot” Németh nem kevés malíciával említette San Remóba tartó útján írott naplójában, de a jelenség fontosságát nem tagadta.⁸ Az éppen Kerényitől kapott *Schicksalskunde* olvasása során szerzett új lendület vezetett a közös vállalkozás elindításához, hogy a magyar „lényegtudománynak” méltó fórumot teremtsenek. A tudományos kutatásban jelen lévő, az elkötelezettségen is túllépő személyesség kérdése ma már nem tűnik sarlatánságnak, de 1935-ben Kerényi Károly megállapításai nem is igen találhattak jóhiszemű és gondolatait megfelelő módon értelmező olvasókra saját szűk körén kívül: „Ha mind több olyan tudós akad, aki tudományosságát a legszorosabb kapcsolatban állónak érzi saját egyéni életével; tudománnyal és annak igazságai életfilozófiájának magvát alkotják – kárára van ez a tudománynak? Nem lehet a valóság az, hogy épp ez az ilyen felfokozott »szubjektivitás«, ez a megragadottság a tudomány tárgyától, ez vezet a lényeg megismeréséhez?” (KERÉNYI 1984, 241. o.) Ugyanez – a pozitivisták látásmóddal való szembenállás – jellemzi a Németh László-i életmű egészét is. Egyik korai regénye, az *Utolsó kísérlet* főhőse dolgozza ki a „Hang” és a legbelső késztetések filozófiáját, mely a teljes életpályát irányító elkötelezettségig vezet: „Az ember lelke az más; az a hang, amiről a próféták szólnak, az csakugyan van, ő is ismerte. Az emberbe bele van akasztva egy sarkantyú s szorítja: ezt szabad, ezt nem. Két akarat van az emberben; egyik a magunké, a másik az Istené, amely azt űzi, fogja, ellenőrzi... Az isteni hang mindig valami szebbet, nagyobbat kíván tőlünk. Olyat, amiben a mi jól felfogott érdekünk az övével, tehát a világgal is egybeesik.” (NÉMETH 1969, 456. o.)

A 20. századi természettudomány s az egymással versengő tudáselméletek hozták azt a hiányzó új szintet a humaniorák világába is, amely ma már természetesnek tűnik. A *Tanu* és a *Sziget* alkotóinak szemlélete azonban az 1930-as évek magyar viszonyai között leginkább romantikusnak tűnt. Az ismeret és megismerő személy feloldozhatatlan kötelékét axiómának tekintő Polányi Mihály gondolataival való összehasonlítás meglepően sok közös pontot mutat. A kémiától a filozófiáig, Magyarországtól az Egyesült Államokig vándorló „Polányi szemléletének sarkköve, hogy »nincsen megismerés megismerő nélkül«, azaz a tudás nem választható le a megismerő személyről – tehát nem vizsgálhatjuk úgy a tudást, hogy létrejötteinek folyamatát, s ezáltal a megismerőt, aki a tudást létrehozta, ne vizsgálnánk” (ÚJLAKI 1992, 276. o.). A megragadottság kissé talán homályos fogalma helyén nála egy szintén kívülről érkező hatás nyomait láthatjuk hitről és észről írott esszéjében: „Íme a hit, a cselekedetek és a kegyelem páli formulájának paradigmája. A felfedező abban a hitben dolgozik, hogy fáradozásai felkészítik szellemét az igazság befogadására – olyan forrásokból, amelyek felett nincs hatalma. Ezért szememben Pál apostol formulája a tudományos felfedezés egyetlen helyes felfogása.” (POLÁNYI 1992, 177. o.) A kutatói munkájáért nem fizetségként, hanem ajándékba kapott eredmény tétele egészen más hozzáállást igényel a tudományos világ részéről is. Azt a nyitottságot, amely a diszciplínák közötti átjárhatóságot lehetővé teszi napjainkban, de azt az alázatot is, amelyről Martin Heidegger költeménye tanúskodik: „Sosem mi jutunk gondolatokhoz. / Azok térnek be hozzánk.” (HEIDEGGER 1995, 73. o.)

Hermész Budán

A *Sziget* – több más kis példányszámban kiadott lappal egyetemben – megszűnt 1939 nyarán. Szerb Antal melanholikus hangú „levelében” egy korszak végének kijáró rezignációval nyugtázza a megváltoztathatatlant: „A szelemtörténet a weimari Németországgal megszűnt és azt hiszem lassankint megszűnik a vallástörténet is. Az utolsó

⁸ „Nos, megragadottságban a németnél nincs hiány, de mi ragadja meg? Fogalmak. A német kimond egy szót s rohamot kap a megragadottságtól. [...] A német valóban vallásos nép, de az isteni elvontságok – soha vértelenebb bálványok előtt nem hevert még nép.” (NÉMETH 1992b, 698. o.)

magyar szekta, a Kerényi-féle Sziget, elúszott.” (SZERB 1988, 240. o.) Kerényi és Németh László barátságának további sorsáról eltérő vélemények láttak eddig napvilágot. A kapcsolat lazulása mellett érvelők a *Kisebbségben* megjelenését tekintik döntő jelentőségűnek az eltávolodás okát illetően. Az ellenvélemény képviselői a továbbiakban végzett közös feladatok sokaságát sorakoztatják fel bizonyítékként (MONOSTORI 1997, 897. o.).

Annyi bizonyos, hogy a mindkettőjükre ösztönzőleg ható eszmecsere Németh László nagyobb lélegzetű műveiben több helyen is nyomot hagyott. Mítoszi sugárzású alakjai közül talán az *Utolsó kísérlet* Jó Péterének megformálásában mutatkozik meg leginkább egy tudós barátságának lenyomata. A fiatal történészhallgató kisgyerekkorától az idegen nyelvek bűvöletében él, aki egyetemistaként sajátos történelemszemléletével magára haragítja a szaktudomány korifeusait. Fordít, értelmez és megpróbálja környezete figyelmét a nemzeti sorskérdésekre irányítani (PALMER 1987, 72–73. o.). 20. századi Hermész, aki – azon túl, hogy sorsával reprezentálja népe sorsát – egy megelevenítésre váró múlt üzenetét hozza. Öntörvényű tudósjelöltként sajátos terminológiát is alkot,⁹ s készül a szakdolgozatában már megjelenik az interdiszciplináris sokszínűség. A kultúráról és a saját feladatáról alkotott véleményében, törekvéseiben ott rejtezik a *Sziget*-kör hatása.¹⁰

Számtalan bizonyítékkal igazolhatnánk a görögség, az ókori irodalom alapos ismeretének nélkülözhetetlen voltát. Jellemző mai igénytelenségünkre, hogy napjainkban a főváros színházai közül csupán egy – valószínűleg épp a legkisebb – játszik antik drámát. Ha e jelenleg is halottnak tűnő hagyomány valóban a Németh László-i elképzelés szerint tölthetné be pedagóguszi rendeltetését, nem lenne számára méltatlan szerep. Talán a növendékek is felismernék egyszer korszerűségét.

Hivatkozott művek

- CS. VARGA István 1987. *Tanújelek*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- FEJTŐ Ferenc 1988. Sziget és tenger. Szigeti gondolat és újromantika. In: *Nyugat 1930–41. Válogatás – viták, programok, kritikák*. Vál. Kenyeres Zoltán. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- FISCHER-LICHTE, Erika 2001. Színház és identitás. In: uő: *A dráma története*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- HEIDEGGER, Martin 1995. *Költemények. A gondolkodás tapasztatából*. Ford. Keresztury Dezső. Vál., szerk., utószó: Ferge Gábor. Societas Philosophia Classica, Budapest.
- KERÉNYI Károly 1984. Tudósoknak való. In: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Vál., s. a. rend. Komoróczy Géza – Szilágyi János György. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- KOCSIS Rózsa 1982. Németh László drámaszemlélete. In: uő: *Minőségesszémény Németh László szépirodalmi műveiben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- KOCSISZKY Éva 1987. A mitológus Kerényi Károly. *Valóság*, 30. évf. 7. sz. 84–99. o.
- KULIN Ferenc 2008. Tudás és személyesség. A kulturális folytonosság elve az oktatás (politikában). In: uő: *Készenlét*. Kölcsey Intézet – Argumentum Könyvkiadó, Budapest. (Kölcsey füzetek, 20.)

⁹ Hermész neve – jellemző módon – összefüggésbe került a szereppel, amikor valaki az emberi megismerés határain túlit az emberi értelem számára felfoghatóvá teszi. A szó különböző alakváltozatai arra a folyamatra utalnak, amelynek során egy érthetetlen dolog vagy helyzet egyszerre érthetővé válik. A görögök Hermésznek tulajdonították a nyelv és az írás felfedezését – s ezek épp azok az eszközök, amelyekkel az emberi felfogóképesség a jelentést megragadja és mások számára közvetíti. (PALMER 1987, 72. o.)

¹⁰ „Kerényi és Otto szerint a mítosz jelenvalósága nem a beleélés útján érhető el, mint a romantika képviselői szerint, hanem az értelmezés olyan köréként, mely a hermeneusis jelenét teremti meg.” (KOCSISZKY 1987, 88. o.)

- MONOSTORI Imre 1997. „A tudós is teremthet életérzést és új emberséget”. Kerényi Károly fogadattörténete Magyarországon (1935–1996). *Jelenkor*, 40. évf. 9. sz. 887–900. o.
- NÉMETH László 1932a. Aristophanes. *Tanu*, 1. sz. 16–24. o.
- NÉMETH László 1932b. Nephelokokkugia. *Tanu*, 2. sz. 133–138. o.
- NÉMETH László 1932c. Új nemesség. *Tanu*, 2. sz. 65–67. o.
- NÉMETH László 1933a. A minőség forradalma. *Tanu*, 3. sz. 141–143. o.
- NÉMETH László 1933b. Sophokles. (Tanulmány és vallomás). *Tanu*, 4. sz. 205–217. o.
- NÉMETH László 1933c. Keats Hyperionja vagy a minőség forradalma. *Tanu*, 4. sz. 218–222. o.
- NÉMETH László 1934a. Görögök, vagy a halott hagyomány. *Tanu*, 7. sz. 1–9. o.
- NÉMETH László 1934b. Három diákfélóra. *Tanu*, 10. sz. 308–316. o.
- NÉMETH László 1935. Levél Kerényi Károlyhoz. *Válasz*, 1. sz. 12–15. o.
- NÉMETH László 1969. *Utolsó kísérlet*. 2. köt. Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- NÉMETH László 1975. Levél Veress Dánielhez (1969). In: uő: *Megmentett gondolatok*. Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- NÉMETH László 1992a. Naplók. In: uő: *A minőség forradalma. Kisebbségben I–II*. Püski, Budapest.
- NÉMETH László 1992b. San Remo-i napló. In: uő: *A minőség forradalma. Kisebbségben I–II*. Püski, Budapest.
- NÉMETH László 2000a. A mítosz emlőin. In: *Sziget I–III. 1935–39*. Orpheus Kiadó, Budapest.
- NÉMETH László 2000b. Sziget és alkotás. In: *Sziget I–III. 1935–39*. Orpheus Kiadó, Budapest.
- PALMER, Richard E. 1984. „Hermeneuein-hermeneia” – ókori szavak használatának mai jelentősége. In: *A hermeneutika elmélete*. 1. köt. Vál., szerk. Fabiny Tibor. JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged. (Ikonológia és Műértelmezés 3.) 71–99. o.
- POLÁNYI Mihály 1992. Hit és ész. In: *Polányi Mihály filozófiai írásai*. 2. köt. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- RITÓÓK Zsigmond 2001. Németh László és a görögök. In: *Németh László-életrajz*. Németh László Társaság – Tiszatáj Alapítvány, Szeged.
- RITÓÓK Zsigmond 2009a. Antigoné magányossága. In: uő: *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- RITÓÓK Zsigmond 2009. Aristophanes és a kultúra válsága. In: uő: *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- SÁNDOR György 1979. Németh László görögségelménye. *Forrás*, 11. évf. 11. sz. 55–62. o.
- SHERWIN, Paul 1978. Dying into Life: Keats’s Struggle with Milton in Hyperion. *PMLA*, 93. évf. 3. sz. 383–395. o. Web: <http://www.jstor.org/stable/461861>. (Megtekintés: 2014. április 23.)
- SZERB Antal 1938. Könyvek és ifjúság elégiája. In: *Nyugat 1930–41. Válogatás – viták, programok, kritikák*. Vál. Kenyeres Zoltán. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- SZITÁR Katalin 2010. Hogyan lett Télemakhoszból Erükleia? In: uő: *A regény költészete – Németh László*. Argumentum Könyvkiadó, Budapest.
- ÚJLAKI Gabriella 1992. A hallgatolagos tudás és az explicit tudás. In: *Polányi Mihály filozófiai írásai*. 1. köt. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Marjai Éva 2008 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Hermeneutikai Kutatóközpontjának munkatársa.